ארבע מלכויות וישמעאל

הרב עזריאל זילבר

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. זיהוי ד׳ המלכויות

ג. ישמעאל לא נכלל בד׳ המלכויות

ד. היחס לישמעאל – שיטתו של ״פרקי דר׳ אליעזר״

א. פתיחה

מאמר זה הינו מאמר המשך למאמר ״ד׳ מלכויות״ שנתפרסם בגליון הראשון של ״מעיין מחולה״. אך יש בו כדי לעמוד בפני עצמו ואף אקטואליה לימינו אלה.

בפתיחת המאמר הנ״ל בארתי שעניין ד׳ המלכויות שימלכו בעולם לפני בוא מלך המשיח מפורש בספר דניאל (פרקים ב׳ ו-ז׳) ונמצא פעמים רבות במדרשי חז״ל. באותו מאמר עסקנו במשמעות הרוחנית של כל מלכות ומלכות ובזיהוי המלכויות, ואף בהעדרה של מלכות ישמעאל מד׳ מלכויות. מאמר זה עוסק מעט בזיהוי המלכויות ובעיקר במעמדו של ישמעאל לאור שיטתו המיוחדת של פרקי דר׳ אליעזר. גישה זו שופכת אור חדש על מעמדם של בני ישמעאל ונותן טעם מדוע אינם נחשבים למלכות.

בסיום המאמר מובאים דברי פרקי דר׳ אליעזר בדבר מעשיהם של בני ישמעאל לפני בוא המשיח, דברים בהם ר׳ אליעזר הוא בבחינת ״חכם עדיף מנביא״ הרואה למרחוק את אשר מתרחש בימינו אלה.

ב. זיהוי ד' המלכויות

חז״ל זיהו את ד׳ המלכויות עם בבל, מדי, ויוון ורומי – היא אדום. במאמר על ד׳ מלכויות (מעיין מחולה 1) הבאתי את בקורתו החריפה של ה״אבן עזרא״: ״וישנים שלא הקיצו משנת האיולת יחשבו כי אנחנו בגלות אדום – ולא כן הדבר״ (בפרושו לתורה בראשית כ״ז, מ׳ וכן בפרושו לתהילים קל״ז, ז׳). במאמרי הנ״ל ניסיתי לתרץ שאמנם העם הרומאי יסודו מבני יוון אך המלכים שלהם היו מבני עשיו הוא אדום.

לאחר מכן הראוני שזכיתי לכוון לדעתו הרחבה של רבינו ניסים, הוא הר״ן, בדרשותיו (הדרוש השני עמ׳ כ״ג מהדו׳ מכון שלם): ״כי כבר הודיעונו רבותינו

היותנו בגלות אדום, כי עם היות אשר רומי, המחצבת רהבנו, והיא מכלל ארץ יוון, כמו שתרגם אונקלוס "וצים מיד כיתים", "וסיען דאיסתחראן מרומאי", וכיתים הוא אחד מבני יוון, עם כל זה, מלכיה אשר מלכו בה היו אדומים והיו בתוכה מאדום עם רב, כמו שמתורגם "פקד עוונך בת אדום" - "אסער עוונך רומי רשיעא דמתבנייא באטליא ומליא אוכלוסין מן בני אדום."

ג. ישמעאל לא נכלל בד' המלכויות

במאמרי הנ"ל עסקתי בשאלה מדוע לא נכלל ישמעאל בד' המלכויות. אמנם במדרש אחד מצינו שמונה מלכויות ושם אכן נזכר ישמעאל. המדרש (מדרש תהילים ו') דורש את המילים "על השמינית" כרומזות לשמונה מלכויות: "בבל וכשדים, מדי ופרס, יוון ומקדון, ישמעאל ואדום". אך בכל המדרשים על ד' מלכויות לא מוזכר ישמעאל.

המהר"ל מפראג (נר מצוה עמ' י"ח) מתרץ שני תרוצים לשאלה:

א. נחשבו רק המלכויות שכוחן בא מכך שירשו את מלכות ישראל אבל מלכות ישמעאל יש לה כח בפני עצמה, כברכת ה' לאברהם: "ולישמעאל שמעתיך... ונתתיו לגוי גדול" (בראשית י"ז, כ').

ב. ישמעאל כלול בממלכת מדי ופרס.

תרוצו זה, השני, של המהר"ל מפראג נראה כסותר את המדרש לעיל שכרך את ישמעאל עם אדום, אך יתכן שכוונת המהר"ל לאופי של המלכות וישמעאל דומה למדי ופרס, ואילו המדרש דיבר על זמן הופעתו של ישמעאל בעולם.

ד. היחס לישמעאל – שיטתו של "פרקי דר' אליעזר"

בפרקי דר' אליעזר[1] מובא:

> "ר' עקיבא אומר, הראה הקב"ה לאברהם אבינו בבין הבתרים מלכויות מושלין ואובדין, שנאמר: "ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת" - זו מלכות רביעית שהיא מלכות ארם (ככל הנראה זו טעות וצריך להיות

1. מהדורת ורשה תרל"ד עם "באור מספיק", במהדורה זו הוא בפרק כ"ח וכן במהדורה נוספת, מהדורת שטאנד עם פרוש בית הגדול. יש להעיר שבמהדורת הרד"ל כל הפיסקה הנידונה לא מופיעה ופרק כ"ח הוא קצר מאוד שם. עוד יש להעיר שבמהדורת חורב (היגר) מובאים הדברים בשינויים קלים ובפרק כ"ז. כמו כן, יש להעיר, שפרק זה, פרק כ"ח, מופיע בשלמותו בילקוט שמעוני פרשת לך-לך ע"ו אך נאמר בשם ר' ישמעאל ולא בשם ר' עקיבא

> אדום, וכן במהדורת פירוש "הבית הגדול" גרס מלכות שעיר שהוא אדום) שהיא כעגלה דשה. ו"עז משולשת" - זו מלכות עכומ"ז (צריך להיות "מלכות מכחישי השם" - יוון "באור מספיק") ו"אייל משולש" - זו מלכות מדי ופרס ו"תור" אלו בני ישמעאל, לא נאמר תור זה בלשון תורה אלא בלשון ארמית. תור זה השור. כשיצמיד שור זכר עם נקבה יפתחו וישדדו את כל העמקים ו"גוזל" אלו ישראל...".

מדרש זה מונה את המלכויות מהסוף להתחלה ובמקום מלכות בבל, כמופיע בכל המדרשים מופיעים בני ישמעאל. המדרש מסביר שה"תור" איננו עוף כפי שמתכוונת התורה בדרך כלל, אלא הוא שור שנקרא בארמית תורא או תור. מדרש זה רומז לכוחם הגדול של בני ישמעאל.

ב"ילקוט שמעוני" (פרשת לך לך סי' ע"ו) מופיע בשלמותו כל פרק זה של פרקי דר' אליעזר, ובפרוש "זית רענן" שם, מסביר שהבטוי "יפתחו וישדדו את כל העמקים" פרושו שבני ישמעאל יחריבו את העולם. נראה לומר, שפרקי דר' אליעזר אינו חולק על כך שהמלכות הראשונה היא בבל, שהרי באותו פרק עצמו נזקק המדרש שוב לענינן של ארבע המלכויות בדרשת הפסוק בברית בין הבתרים: "והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו" (בראשית ט"ו, י"ב) וכך נאמר בפרקנו: "אימה זו מלכות רביעית...חשיכה זו מלכות עכומ"ז (יוון)...גדולה - זו מלכות מדי ופרס...נופלת - זו מלכות בבל...עליו - אלו בני ישמעאל שעליהם בן דוד יצמח.

כאן מובאות ארבע המלכיות הקלסיות, עם תוספת, שאחריהן יבוא ישמעאל. ועליו, כלומר בנצחונו - בן דוד יצמח.

הוכחה ברורה לכך שאין ישמעאל נחשב מד' מלכויות היא בכך, שכל המלכויות מצויינות כ"מלכות", לעומת ישמעאל שלא נקרא מלכות כלל בלשון פרקי דר' אליעזר אלא תמיד "בני ישמעאל", כלומר, לא רק שאין ישמעאל מד' מלכויות שמשלו בעולם אלא שאין לו מלכות כלל. לעומת המהר"ל, שהובא לעיל, הכותב שד' מלכויות ירשו כוחן ממלכות ישראל ואילו מלכות ישמעאל יש לה כח בפני עצמה מברכת אברהם, נראה כי גישת פרקי דר"א היא שאין לישמעאל כוח מלכות כלל, אם כי ברכת "גוי גדול" התקיימה בו מבחינת הריבוי וכוח הנזק שבו כפי שיבואר להלן.

נראה כי מבחינה הסטורית צודק פרקי דר' אליעזר. באטלס דעת מקרא, בפרק על בני ישמעאל (עמ' 78) מוסבר הנאמר על ישמעאל בספר בראשית. "אלה בני ישמעאל ואלה שמותם בחצריהם ובטירותם" (בראשית כ"ה, ט"ז) חצרות וטירות

הם כינויים למחנות אהלים ללא חומה או עם חומה (טירות). נמצא שהם שוכני אוהלים הנודדים ממקום למקום. אף מיקומם של בני ישמעאל מופיע בפסוקים אלו: "וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים בואכה אשורה" (שם,שם י"ח) והכוונה היא למדבריות הגדולים למזרחה של ארץ ישראל בואכה פרת - מזרחה, ובואכה מצרים וחצי האי ערב - דרומה. על פני מדבריות אלו נדדו בני ישמעאל. ברור, איפוא, לפרקי דר"א, שאין שוכני האוהלים יכולים להחשב מלכות כלל.

למרות כל האמור, מציב פרקי דר"א את בני ישמעאל במקום מלכות בבל וכן לאחר מלכות אדום, ויש להבין מה כוונתו. נראה שכוונתו למדרש חז"ל על בני ישמעאל, המובא בקשר ל"משא בערב" של ישעיהו הנביא (ישעיהו כ"א, י"ג-י"ז). כהקדמה למדרש יש לבאר, שחז"ל זיהו את "ערב" והערביים בכלל כישמעאלים. כמבואר באטלס דעת מקרא (שם) שישמעאלים הוא כנוי לכלל נוודי המדבר (כגון בשופטים ח', כ"ד - מכונים המדינים ישמעאלים) וכן "ערבי" הוא כנוי לנוודי המדבר (ישעיהו י"ג, כ', "ולא יהל (יאהל) שם ערבי"). עוד מצאנו שהאיש "גשם הערבי" (מוזכר בנחמיה ב', י"ט) מכונה "מלך קידר" בכתובת שנמצאה על גבי קערת כסף במצרים. עוד מבוסס מדרש חז"ל על פסוקי "משא בערב", על כך שמוזכרים שם קדר ותימא שהם שנים מבני ישמעאל. בילקוט שמעוני (לישעיהו שם - תכ"א) מובא (מדרש זה מובא גם בתנחומא לפרשת יתרו - ה', במדרש רבה על איכה ב',ד' ובתלמוד ירושלמי תענית ד',ה):

> "אמר ר' יוחנן שמונים אלף פרחי כהונה ובידם שמונים אלף מגיני זהב בקעו בחילותיו של נבוכדנצר (רש"י בפרושו לישעיה שם, מביא מדרש זה, אך לפרושו, מדובר בגלות עשרת השבטים לאשור ולא בגלות בבל) והלכו להם אצל הישמעאלים. אמרו להם בני דודנו אתם, השקונו מים! אמרו להם אכלו תחילה ואח"כ אתם שותים מים. מה עשו, הוציאו להם מיני מלוחים וכיון שאכלו הוציאו להם נודות נפוחות והיה אחד מהם מתירה ונותנה לתוך פיו והיה הרוח נכנס לתוך מעיו והיה מפרפר ומת, והוא שהנביא מתנבא עליהם משא בערב...כן הוא ארחתהון דדודים למעבד כן לבני דודיהון?! וכי כן עבדית לישמעאל אבוכון?! לא לקראת צמא התיו מים דכתיב ויפקח אלוקים את עיניה"

(וכי כן דרך דודים לעשות כך לבני דודיהם?! וכי כך עשיתי לישמעאל אביכם?! הלא פקחתי את עיני אימו ונתתי לו מים!) נמצאנו למדים ממדרש זה, שבני ישמעאל, היושבים במדבריות שבין ארץ ישראל לנהר פרת, בדרך לבבל, סייעו

לנבוכדנצר מלך בבל ולפיכך קבעם הפרקי דר״א במקום בבל. סיומו של אותו מדרש עוסק במעשיו של ישמעאל אומר, שלוש מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים... ומשם בן דוד יצמח...״.

פסקא זו מבארת את אשר עתיד ישמעאל לעשות באחרית הימים. לא בכדי פסקה זו בילקוט שמעוני מקורה בפרקי דר׳ אליעזר (פרק ל׳) ומובא שם עוד: ״אמר בלעם, משבעים לשונות שברא הקב״ה בעולמו, לא שם שמו לאחד מהם אלא לישראל, הואיל והשווה הקב״ה שמו של ישמעאל לשמו של ישראל, אוי מי יחיה בימיו, שנאמר: ״אוי מי יחיה משומו אל״. ר׳ ישמעאל אומר חמישה עשר דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים...״

מדרש זה חוזה לעתיד שצפוי לעם ישראל סבל רב מישמעאל ורואה בצמד המילים ״משומו אל״ רמז לישמעאל.

ועוד בפרקי דר׳ אליעזר (פרק ל׳ב):

> ״ששה נקראו בשמותיהן עד שלא נולדו ואלו הן: יצחק וישמעאל... ישמעאל מנין, שנאמר ״וקראת שמו ישמעאל״, למה נקרא שמו ישמעאל, שעתיד הקב״ה לשמוע בקול נאקת העם ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים, לפיכך נקרא שמו ישמעאל, שנאמר ״ישמע אל ויענם׳ ״

כלומר, על אף שבפסוק נאמר ששמו ישמעאל ״כי שמע ה׳ אל ענייך״, יש בשמו רמז לעתיד.

מעתה מובנים דברי הפרקי דר״א, ששם את בני ישמעאל לאחר המלכות הרביעית ולפני בוא מלך המשיח.

דברי הפרקי דר״א מתגשמים בימינו, וכבר כתב על כך הרב חרל״פ במעייני הישועה (פרק נ׳). יהי רצון שישמע הקב״ה נאקתינו וישלח לנו איש צמח שיצמח מתוך נצחון הישמעאלים.